

ВАРДАРСКИ ЗБОРНИК

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
COMITE INTERDEPARTEMENTAL RECUEIL DE VARDAR

DE VARDAR RECUEIL

9

REDACTEUR VLADIMIR STOJANČEVIĆ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
МЕЂУОДЕЉЕЊСКИ ВАРДАРСКИ ОДБОР

ВАРДАРСКИ ЗБОРНИК

9

УРЕДНИК ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ

БЕОГРАД 2012

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИОНОГ ОДБОРА:

ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ

МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

ВЛАДИМИР БОВАН

СЕКРЕТАР

ЉИЉАНА ПЕРОВИЋ

Примљено на IX скупку Одељења историјских наука, од 30. новембра 2011. године, на основу позитивних мишљења рецензената, посебно датих за сваки рад

АМБЛЕМ: НОВАЦ ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА

ИЗДАЈЕ:

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

© СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ 2012.

ISSN 1450-8486

КОРИЦЕ: НИКОЛА ДУДИЋ

ЛИКОВНИ ПРИКАЗ НОВЦА ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА
НА V СТРАНИ: МЛАДЕН СРБИНОВИЋ

ЛЕКТОР: ЉИЉАНА МИЉКОВИЋ

КОРЕКТОР: РАТКА ПАВЛОВИЋ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: МИРА ЗЕБИЋ

ШТАМПА: ШТАМПARIЈА СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, БЕОГРАД

ТИРАЖ: 400 ПРИМЕРАКА

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIERES

<i>Владимир Стојанчевић</i>	Из српске историјске прошлости у Битољском вилаету на прелазу 19. у 20 век (Друштвено-политичке прилике)	1
<i>Vladimir Stojančević</i>	On Serbian Historical Past in Monastir Vilajet in Transition from 19 TH to 20 TH Century – Social and Political Circumstances	47
<i>Љиљана Алексић-Пејковић</i>	Покушаји оснивања српског новчаног завода у Скопљу до 1912. године	49
<i>Ljiljana Aleksić-Rejković</i>	The Attempts at Founding the Serbian Monetary Fund in Skoplje till 1912	80
<i>Славиша Недељковић</i>	Преглед организованог рада националне акције српске владе у Македонији и Старој Србији крајем 19. века	81
<i>Slaviša Nedeljković</i>	Survey of the Organised Work of the National Action of the Serbian Government in Macedonia and Old Serbia at the End of the 19 TH Century	92
<i>Миле Станић</i>	Предлог о отварању српских конзулата у Призрену и Велесу ..	93
<i>Mile Stanić</i>	Proposal on Opening the Serbian Consulates in Prizren and Veles	97
<i>Владимир Бован</i>	Сећања Јанићија Поповића на своје школске другове и колеге учитеље у Вардарској Македонији од 1905. до 1915. године	99
<i>Vladimir Bovan</i>	Memories of Janićije Popović of His School Friends and Teacher Colleagues in Vardarska Macedonia from 1905 TO 1915	111
<i>Зоран Т. Јовановић</i>	Скопско Народно позориште у ратним условима (1914–1915)	113
<i>Zoran T. Jovanović</i>	Skoplje National Theatre in War Conditions (1914–1915)	139
<i>Зоран Живковић Христић</i>	Ђачка литерарна дружина „Дојчин” у Солуну и Скопљу, од 1903. до 1912. (Етнографска грађа у заоставштини Милоша Ивковића, I)	141
<i>Zoran Živković Hristić</i>	Literary School Club “Dojčin“ in Thessalonica and Skoplje 1903–1912	187

<i>Стјаниша Војиновић</i>	Коста Абрашевић, први пролетерски песник	189
<i>Staniša Vojinović</i>	Kosta Abrašević, the First Proletarian Poet	204
<i>Ђорђе Перућ</i>	Историја и народна традиција у двама старосрбијанским песмама из „Руковети” Стевана Мокрањца (Посвећено академику Владимиру Стојанчевићу)	205
<i>Djordje Perić</i>	History and the National Tradition in Two Old Serbian Songs from Stevan Mokranjac’s <i>Rukoveti</i>	225
<i>Драгиша И. Кецојевић</i>	Државна народна школа „Карађорђе” у колонијалном селу Карађорђевац 1922–1941, Други део	227
<i>Dragiša I. Kecojević</i>	State National School “Karadjordje” in the Colonized Village of Karadjordjevac 1922–1941, Part II	251
<i>Драгиша И. Кецојевић</i>	Земљотрес у Јужној Србији 1931. године	253
<i>Dragiša I. Kecojević</i>	The Earthquake in Southern Serbia in 1931.....	270
<i>Владимир Стојанчевић</i>	О Стевану Симићу и његовим успоменама	273
<i>Vladimir Stojančević</i>	About Stevan Simić and His Memories.....	301
<i>Стеван Симић</i>	Моји списи објављени у појединим часописима, алманасима и сличним издањима у Цариграду, Солуну, Крфу, Скопљу, Сарајеву, Београду Библиографски подаци	303
<i>Stevan Simić</i>	My Works Published in Magazines, Almanachs and Similar Publications in Carigrad, Thessalonica, Corfu, Skoplje, Sarajevo, Belgrade Bibliographical Data	307

СКОПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ У РАТНИМ УСЛОВИМА (1914–1915)

ЗОРАН Т. ЈОВАНОВИЋ

Скопско Народно позориште је свечано отворено 27. децембра 1913, трећег дана Божића. Сви београдски и скопски листови опширно су извештавали о значајном културном догађају. Пре подне обављено је освећење зграде у присуству грађанства, војске и изасланства, чинодејствовао је митрополит скопски Вићентије, а свечано отварање поздравили су говорима Миливоје Поповић, начелник Министарства просвете и Спира Хаџи Ристић, председник града Скопља. Краљ Петар I и престолонаследник Александар Карађорђевић упутили су поздравне телеграме.¹

Увече је приређена свечана прва представа, која се састојала из два дела. У првом делу вечери, после одсвиране и отпеване химне, најпре је управник Бранислав Нушић одржао говор „тако да је многим натерао сузе у очима“, а потом је глумац Лука Поповић прочитао *Пролог*, у стиховима, специјално писан за ову прилику, чији је аутор Жарко Лазаревић, глумац и драмски писац из Београда. На крају овог дела вечери изведена је увертира *Косово* Даворина Јенка.

С највећим интересовањем очекивао се други део вечери. Изведено је *Крунисање Душаново*, друга сцена трећег чина из драме *Душан* Милоша Цветића. На плакату је у поднаслову стајао и датум: „16. април 1346. године у Скопљу“. Редитељ целе свечаности био је Александар Милојевић.

Један од присутних, београдски глумац А. Вучићевић, десет година касније, је забележио: „Звуци фанфара и труба, средњовековно шаренило костима, мачеви, копља, властела, Млечићи, Грци, Арбанаси, и најзад, појава цара Душана, кога је играо г. М. Петровић, силно су били одушевили публику. И хришћани и муслимани, отишли су задовољни са ове прве представе да би затим, сваке представе, пунили кућу”.²

1 Видети опширније: Зоран Т. Јовановић, „Оснивање и почетак рада Народног позоришта у Скопљу“, *Вардарски зборник*, 2, 2003, стр. 175–192.

2 А. Вучићевић: „Прилог за историју Народног позоришта у Скопљу“, *Јужна Србија*, 1925, књ. 6, стр. 92.

Новосадски лист „Нови српски век” бележи отварање позоришта у уводнику *Српска културна слава у Скопљу* и доноси део из Нушићевог говора: „Ово је храм и ово је олтар пред којим ће се ужећи свеће воштанице јуначки палима; ово је храм где ће се плести венци славе увенчанима; ово је место где ће се казивати реч која ће будити поспале, дизати клонуле, бодрити малаксале и стрти прах са старих успомена те освежити пред очима нашим она велика, она светла српска прошлост. Овде ће, пред нашим очима, Душан поставити на своју главу царску круну; овде ће Лазар причестити своју војску, и овде ће се, пред нашим очима, приказати и нова слава, нови дани, дани великих победа и дани у које смо плотунима из пушака опојали и крвљу из срдаца својих пошкропили косовске гробове”.

Ништа мање није заостајао за Нушићем ни уводничар, истичући да стално позориште треба да буде „луча просвете српске и културе у некадашњој Старој, а данас Новој Србији”, додајући да „српски народ на Балкану потпуно схваћа моћ просвете и културе” и потребу да „шири светлост просвете међу културно заосталом браћом”, па зато „ту нову лучу српске просвете поздравео је српски народ, он ће је неговати и одржавати да тамо доле оном делу нашега народа живом речи казује величину Србинову”.³

Извештач београдске *Штампе* критизерски је посматрао целокупно догађање и ништа му није било по вољи: позоришна администрација направила је „вашар с позивницама”, исувише много гостију пристигло је ван Скопља, мали уметнички утисак: „пуна кућа, празна бина”, па се зато прибојава за будућност позоришта јер „г. Нушић је много раширио руке, бојати се да му у загрљају ништа не остане”.⁴

Београдски *Огјек*, пак, у уводнику, под карактеристичним насловом *Нова гнезда културе*, прве кораке новог позоришта критички прати али с надом у будућност: „Друга представа, *Кошћана*, изведена на технички још недовршеној позорници и с глумачком трупом још потпуно неформираним, била је први уметнички тријумф новог Позоришта. Жива пажња публике и одобравања на крају свих чинова, отворили су позоришту у Скопљу, а нарочито српском националном репертоару, најлепше изгледе за будућност. И тако ће Народно позориште у Скопљу, у коме се у овај мах живо ради на уметничком, техничком и декоративном усавршавању позорнице, у кратком времену заузети једно од првих места у југословенској (sic!) позоришној уметности”.⁵

Скопски позоришни критичар Петар Митропан бележи Нушићев допринос формирању позоришта у Скопљу: „Сваком, ко је упућен у веома компликован механизам позоришног рада, који чини свет за се, биће јасно колико сложених и тешких задаћа имао је да савлада Нушић као управник. А да не говоримо о персоналним питањима и о томе, рецимо, да није било станова за глумце. Али из овога се даје видети и његова воља и величина љубави према послу који је

³ *Нови српски век*, бр. 4, 26. јануар 1914.

⁴ Аноним: *Штампа*, бр. 5, 6. јануар 1914.

⁵ А: „Утисци после прве представе, *Нова гнезда културе*“, *Огјек*, бр. 251, 31. децембар 1913.

обављао с одушевљењем и оптимизмом. Оспособити и удесити зграду, формирати управу, трупу и оркестар, побринути се за репертоар, реквизите и костиме, најзад, приволети публику за ову кућу – то су задаће које је Нушић имао пред собом 1913. године и које је редом срећно извршио”.⁶

ПРВИ МЕСЕЦ РАДА НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА

Скопски дописник *Полишике*, у извештају о првој недељи рада скопског Позоришта, истиче да је „сваки од комада и деобом улога и декоративно изведен прецизно, и сваки је одушевио публику”. Његово је запажање обојено локалпатриотизмом па с поносом истиче да публику чине мештани све три вере: „И као што Србин Скопљанац радо посећује ово позориште, тако не изостаје ни Мухамеданац, ни Јеврејин”. Вредно је пажње његово опажање како публика прима представе и правци којим треба да се креће репертоар новог позоришта: „Мада су историјски комади и добро посећени и пажљиво се прате, свет овде приметно више воли шалу, а код романтичних комада пола публике плаче и јеца. Тај укус публике собом указује пут којим се мора кретати репертоар овог Позоришта да би спремило и стекло публику. Оно се мора кретати у репертоару осамдесетих година београдског позоришта: између историјске драме, романтике и ведре, небаналне шале. Тако је управо и подешен цео јануарски репертоар, који има да послужи као експерименталан репертоар”.

Новинар у свом чланку изриче и прве оцене о глумачкој игри: „У репертоару који је досад изведен истичу се јаче од госпођа: Руцовићка, Олга Илићка, Драга Милојевићева, Харитоновичка, Ружа Радосављевићева и Јосићева, а од господе наши београдски познаници: г.г. Милорад Петровић, А. Милојевић, Лука Поповић, Спиридоновић. Г. Осиповић, руски глумац, види се кадар би био много да да кад би успео да савлада српски језик, али се мора рећи да он у том приметно напредује и да ће ускоро моћи да прими и веће партије које и одговарају рангу таквог глумца. Ред је поменути да и међу млађим чланицама и члановима има неколико ваљаних, чија имена не помињемо док се радом мало више не истакну”.⁷ Током јануара изведен је Нушићев *Хаџи Лоја*, намењен муслиманима, тако да су бесплатне улазнице дељене сиромашним Турцима.

Песник Милутин Бојић, у допису *Пијемонџу*, даје своју оцену рада позоришта: „Прошних четрдесет дана уметничког и културног рада Народног позоришта у средишту новоослобођене Србије, у Скопљу, донели су огромног успеха не само уметничког него и на помагању буђења самосвести о негдашњој и садашњој величини српске славе, српских обичаја и језика. Најсилнији доказ да се та свест будила као бујица, било је тај што су повучени и мирни грађани скопљански, који су за време турске владавине легали у 6–8 часова увече, потпуно

⁶ Петар Митропан: „Нушић и Скопско позориште“, *Јужни њреглед*, 1938, бр. 4, стр. 174.

⁷ С. Ј.: „Позориште у Скопљу. Прва недеља рада“, *Полишика*, бр. 3592, 12. јануар 1914.

променили ток свог живота. Свако вече, нарочито када су били патриотски комади, одлазили су у младо позориште да чују језик српски, да виде негдашњу славу српску. Сутра дан могли сте чути ђаке основних школа како читаве ставове из таквих комада са усклицима понављају. За свих четрдесет дана дате су 24 представе са репризом *Кайлар Милоја* и г. Нушић никада можда није изабрао срећнији репертоар него за то време. У овом репертоару много се истакао целокупни персонал који је са великом пажњом и познавањем изабрао г. Нушић. Он је у свом раду показао много уметности, одважности и љубави и умео је од појединих уметника који су били по разним местима Словенства створити једну одређену целину”.⁸

Почетком фебруара лист *Варгар* доноси целовитију оцену учинка позоришта: „Први месец редовног рада ове наше установе завршио се са лепим материјалним и моралним успехом. Одиграно је у јануару месецу 18 представа од којих једна дневна и 17 вечерњих. У 18 представа приказано је 11 српских комада и 7 страних. Од српских је до сада највећи успех имао *Кайлар Милоје*, те је и понављан у прошлом месецу... Дакле, у фебруар улазимо са лепим изгледима у Народном позоришту”.⁹ Нажалост, представа после другог фебруара више није било, јер је позоришна зграда нестала у катастрофалном пожару.

ПОЗОРИШТЕ ОСТАЛО БЕЗ ПОЗОРИШНЕ ЗГРАДЕ

Глумац Милорад Петровић телеграфски јавља *Полицији* 3. фебруара 1914. ујутро: „Скопљанско Народно позориште овога часа изгорело до темеља. Пожар је произашао из димњака на тавану. Ништа се није могло спасти од несреће”. Лист је уз ту кратку вест додао да је позориште у Скопљу саграђено „још пре неких 15 година у време кад је у Скопљу био валија Шефкет паша. Оно је, иако велика и лепа зграда, у току времена било много порабаћено те је требало много труда и трошкова док је летос преправљено и модернизирано да би могло послужити за стално српско позориште... Позориште је било осигурано код Београдске задруге”.¹⁰

Истог дана скопски лист *Варгар* извештава: „Данас је Скопље задесила голема несрећа. Његова прва културна установа Народно позориште пожаром је претворено у прах и угарке. Пожар се појавио јутрос у 7 и по часова и готово за неколико минута уништио ону установу за коју смо колико јуче рекли да је показала лепе резултате и да сваким даном има све више да напредује. За велику и снажну Србију педесет тисућа динара, колико износи штета од пожара, није ништа. Скопље ће свакако кроз кратко време добити и веће и лепше позориште”.¹¹

⁸ Ск. (Милутин Бојић): „О скопљанском Позоришту“, *Пијемонш*, бр. 64, 5. март 1914.

⁹ Аноним: „Народно позориште“, *Варгар*, бр. 15, 1. фебруар 1914.

¹⁰ Аноним: „Изгорело Позориште“, *Полишка*, бр. 3614, 3. фебруар 1914.

¹¹ Аноним: „Пожар Народног позоришта у Скопљу“, *Варгар*, бр. 17, 3. фебруар 1914.

Београдска *Полишика* у више наврата је посветила простор извештајима из Скопља, а у једном од првих пише: „Глумци и њихове породице стајале су око згаришта као око гробнице свога милога и драгога, а маса официра су их тешили, уверавајући их да ће се из тога згаришта подићи, врло брзо, нов и сјајан дом”.¹² У броју од 5. фебруара „Вардар” доноси опширан чланак о пожару и пита се ко је крив за тај догађај: „Ми подижемо своју оптужбу. На власти је да пронађе кривце или кривца. Ми ћемо је у томе усрдно помагати”.

Нушић као управник и најпозванија личност, у наредном броју *Вардара*, детаљно објашњава јавности како је до пожара дошло непажњом димњичара. Јавност није била умирена Нушићевим објашњењем, те се повела полемика и међусобна оптуживања између новинара, позоришне управе, судских органа и појединаца. Димничар је ухапшен и накнадно суђен.

Истог дана када се десио пожар, управа Позоришта сазвала је седницу на којој је решено да позориште настави рад. Расправљано је и о томе где би то могло бити, али како није нађено прихватљиво решење, остављено је за накнадну одлуку. Договорено је да се Министарству просвете поднесе на одобрење нови позоришни буџет, да се сви трошкови, лични и материјални, сведу на минимум, те да се замоли Народно позориште у Београду за нове услуге позајмицом дела, гардеробе и декора. У каснијем извештају наведено је да су спасена архива, умножена драмска дела и улоге и већина гардеробе, изузев оне која је остала у свлачионицама после последње представе.

Слично је реаговала и скопска општинска власт. Председник општине Спира Хаџи Ристић сазвао је седницу Општинског одбора који је донео одлуку да ваља одмах приступити зидању новог позоришног здања и у ту сврху изгласано је да се Позоришту уступи 30.000 од осигурања и 20.000 динара из општинске касе, као и да се бесплатно уступи плац за место где ће се позоришна зграда подићи. На телеграфски извештај Драгомира Обрадовића, инспектора Министарства просвете, упућеном министру у Београд о пожару у Скопљу, министар Љуба Јовановић је одговорио телеграмом: „Добио сам извештај да је скопљанско Позориште изгорело. Предузмите све што треба да се храм српске просвете што пре обнови и рад настави. Од мене очекујте свесрдну потпору”.

Слично је реаговала и управа Народног позоришта у Београду. У телеграму Нушићу Милан Грол пише: „Београд узбуђен. Министар најозбиљније брине вашу бригу. Сутра у Скупштини питаће посланика Драшковића. Од владе се очекује брза помоћ. Пријатељи позоришта поздрављају вас и све особље покликом: 'Не клоните!' Ништа ни за тренутак не може довести у питање живот значајне националне установе која је с толиким успехом почела рад”.

Следећег дана по пожару у Скопљу, развила се дебата о томе у Скупштини. Двојица посланика, најпре Драшковић писаним путем, а други Јован Скерлић, подносе интерпелације, тражећи од министра просвете да каже шта влада намерава да предузме да тај догађај не поремети или доведе у питање рад Народног позоришта.

Министар просвете Љуба Јовановић реферисао је, на основу извештаја свог скопског инспектора, о пожару, обећававши предузимање хитних мера.

Посланик Јован Скерлић, између осталог, је рекао: „Од тога што је изгорело Позориште у Скопљу није само државна штета него је то и национална штета, коју сви ми осећамо, утолико више што је Скопљанско позориште почело с успехом рад. Прве представе које су се за ових месец дана давале имале су необичан и неочекиван успех. Тај успех био је не само материјалан и тако знатан да би му чак и београдско Народно позориште могло позавидети, него је то био успех нарочито у моралном погледу. Позориште је било редовно пуно не само чиновничком но и досељеничком и домаћом публиком. Скопљанско позориште је почело да врши са великим успехом свој национални културни задатак. Ја сам уверен да ће ова несрећа која се десила само за неко време задржати његов рад. Утолико је пре потребно водити рачуна о овој нашој културној установи што се и на другим странама нашег народа и ван граница Србије све више обраћа пажња на позоришну и националну уметност... И ја сам уверен да ће Српска влада учинити да се одржи Народно позориште у Скопљу. Влада може бити уверена да ће јој сви народни посланици без разлике странака у овој ствари указивати свесрдну потпору. Ја бих желео да се подизању Скопљанског позоришта приступи што пре и што енергичније без бирократских спорости и формалности. Потреба је велика и уколико се пре задовољи, биће боље”.¹³

Лист *Вардар* трећег дана после пожара доноси две занимљиве вести. Прва се односи на краће задржавање, у пропутовању кроз Скопље, престолонаследника Александра: „Том приликом призвао је Престолонаследник г. Нушића и дуго с њим разговарао, живо се интересујући за ову установу. Престолонаследник је охрабрио г. Нушића и рекао да је Њ. В. Краљ (Петар) био јако узбуђен вешћу о скопљанској несрећи и поручио да се Скопљанци утеше јер ће се одмах подићи ново и боље”. Друга вест је такође интересантна: „Јучерањи београдски листови доносе вест да ће војвођански чувени Србин и богаташ Дунђерски поклонити за ново наше позориште у Скопљу 100.000 динара”.¹⁴

У изузетно компликованој и тешкој ситуацији, у атмосфери оптужби и сумњичења, с једне и одобрења с друге стране, Нушић је смогао снаге да изнађе најбоље решење у датој ситуацији. „Политика” пише: „Помишља се да се узме за невољу која од биоскопских зграда, и да се у њој подигне позоришна бина. Помишља се на зграду Офицерског дома, а тако исто и на дворану хотел Слободе. А има и предлог да позориште оде у Битољ, и да тамо даје представе, докле ново позориште у Скопљу не буде готово”.¹⁵ Очито, без погодне сале у граду у којој би се, како-тако, могле изводити представе, Нушић се одлучује за Офицерски дом као најприхватљивије тренутно

¹³ „Народна скупштина 1913/14“, Стенографске белешке, стр. 615–617.

¹⁴ Аноним: „Дневне вести (Краљ и Престолонаследник за Позориште, Интересовања за Позориште)“, *Вардар*, бр. 19, 6. фебруар 1914.

¹⁵ Аноним.: „Позориште у Скопљу“, *Политика*, бр. 3615, 4. фебруар 1914.

решење, припремајући се да Позориште за извесно време постане амбулантно, путујуће.

После краћег играња у Скопљу, у неприкладним условима, Нушић у међувремену организује тромесечну турнеју, обезбеђујући не само континуитет у раду Позоришта, очување ансамбла и спремљеног репертоара, већ тим гестом постиже и одређени пропагандни ефекат. Позориште је, како извештава штампа, „приредило 17 представа у Призрену, 6 у Велесу и 11 у Приштини на Косову. Разуме се да на овоме своме походу није начинило велики материјални успех али је морални успех од огромне важности”.¹⁶ У навођеном сећању А. Вучићевића каже се да је ансамбл с допуњеном гардеробом и декором и „са спремљеним националним репертоаром” кренуо на турнеју: „Први пут су тада ови градови видели позориште. То прво путовање Скопљанског позоришта кроз градове Јужне Србије, значајно по замисли, оставило је код савременика дубоку успомену и било је од великог моралног ефекта”.¹⁷

Док је трајала турнеја Позоришта, Нушић је предузео све потребне мере да у изузетно кратком року подигне монтажну зграду тзв. Позоришну арену. Споља неугледна зграда, „подигнута од трулих дасака и потамнелих греда”, али, изнутра украшена пиротским ћилимима, била је „врло укусна и пријатна сала”. Три месеца од пожара, Позориште је почело рад у новоподигнутој арени, на својој трећој позорници. „У Скопљу је настављен рад на оним комадима који су припремани пре но што је пожар прекинуо рад. У овој недељи су новитети Стеријина *Женидба и удадба*, *Кнез Иво од Семберије*, *Хајдук Вељко* и *Кин*”.¹⁸

У истом чланку листа *Новосћи* дознајемо и резултат суђења оцачару чијом је кривицом избио пожар у Позоришту: „Равно три месеца трајало је ислеђење над димничарем Стеваном Утјешановићем који је запалио бивше позориште. Суђење је било 9. ов. мес., а осуђен је по званичној тужби. И истрагом полицијских власти и сведоџбом сведока и исказима оптуженога, сведоџбама вештака на претресу је утврђено да је оцачар из великог нехата, на своју руку, не пријављујући своју намеру ни позоришној управи ни власти, палио чунак за који је знао да упаљен представља огромну опасност. С тога је овај оцачар осуђен на највећу меру казне. Пресуда гласи: да се Стеван Утјешановић казни са шест месеци затвора, не рачунајући му досадашњи тромесечни притвор, затим, да Стеван губи заувек право на упражњавање димничарске радње, да плати одштету држави и Општини скопској 100.000 динара и да плати све судске трошкове и награду браниоцу”. Мала је утеха да се том пресудом постигла икаква рекомпензација за учињену велику материјалну и културну штету. Ратни вихор замео је сваки траг о даљој судбини тог оцачара о коме је београдска *Полишика* писала да је бугарски шпијун, те да је његово име лажно, али на суду то није доказано.¹⁹

16 Р.: „Скопљанско Народно Позориште“, *Новосћи*, Београд, бр. 136, 17. мај 1914.

17 А. Вучићевић: „Прилог за историју Народног позоришта у Скопљу“, *Јужна Србија*, књ. 6, 1925.

18 Р.: „Скопљанско Народно Позориште“, *Новосћи*, бр. 136, 17. мај 1914.

19 Ј.: „Ко је упалио позориште?“, *Полишика*, бр. 3636, 25. фебруар 1914.

Позориште је наставило рад од почетка маја до краја јуна 1914, када је због почетка Првог светског рата обуставило рад на четири месеца. Почетком 1915. настављен је рад Позоришта и трајао све до евакуације Скопља у јесен исте године. Иако се све одвијало у нерегуларним условима због ратних околности и тешких услова рада и честих измена ансамбла (мобилизација војно способних чланова), Нушић је успевао да одржи ансамбл, допуњујући га придошлицама из Београда, а потом и двојцом глумаца из Новог Сада.

Парадоксално звучи ако се каже да је тај период позоришне сезоне био један од најбољих и најразноврснијих, уз изванредан одзив публике, која је, буквално, свако вече пунила дворану Арене до последњег места. Разлог томе је јасан ако имамо на уму да је после евакуације Београда током 1915. ратни вихор довео најистакнутије глумце и глумице старије генерације у Скопље.

О томе сведочи глумац А. Вучићевић:²⁰ „Доласком чланова београдског Позоришта, скопљанско Позориште постаје једино средиште позоришне уметности. На ондашњем репертоару забележена су имена наших најбољих и највећих уметника и приказан добар део дела од вредности. На раду у позоришту стално остају: г-ђе Зорка Тодосић, Перса Павловић, Ана Паранос, Зорка Попадић, г-це Зора Тодоровић и Вида Михајловић и г.г. Милорад Гавриловић, Пера Добриновић, Сава Тодоровић, Раја Павловић, Војин Турински, Јеврем Божовић, Александар Златковић. Гостују у скопљанском позоришту: г-ђа Жанка Стокић, г.г. Љуба Станојевић, Шапоњић. Чланови скопљанског позоришта су: г-ђе Олга Илић, Катица Руцовић, Драга Милојевић, Мицика Хрвојевић, Милица Јосић и др. и г.г. Милорад Петровић, Лука Поповић (који умире с пролећа 1915. од тифуса), Радомир Петровић, Сима Станојевић, Јаков Осипович, Никола Гошић, Риста Спиридоновић и др. Режијери су: пок. Лука Поповић, Пера Добриновић, Сава Тодоровић, Милорад Гавриловић, Јаков Осипович и Михаило Динић.

Преношењем у Скопље једног дела реквизите и гардеробе београдског позоришта, и то најскупоценијег, опрема комада знатно је боља, а поједини прикази, и поред недовољне технике, мале сцене и слабог декора, унутарњом обрадом и спољном опремом показали су знатан успех. Репертоар је знатно увећан, разноврснији је и интересантнији”.²¹

Приказујући већином дела с репертоара Народног позоришта у Београду, а у интерпретацији најбољих глумаца старије генерације, наставља се превага дела домаћих аутора: историјска драма и народни комади с певањем, претварајући скопску позорницу у „храм патриотизма”. Друга репертоарска линија представља дела страних аутора жанр мелодраме и комедије, особито по доласку београдских глумаца, у намери да пружи разоноду, ведрину и смех публици. Речју: бар тренутни заборав од тешке стварности и неизвесне сутрашњице.

20 А. Вучићевић, у писму које се чува у Музеју поз. уметности Србије, наводи да је у Скопљу играо насловну улогу у *Грениоару* Банвила и Сандра у *Кремонском свирачу* Ф. Копеа.

21 *Исто*.

Народно позориште у Скопљу радило је с прекидима током 1914. у ратним околностима и сезону завршило 1. августа. По наредби Министра просвете поново је почело рад 1. јануара 1915. Током те године планиран је рад у два дела: од 1. јануара до краја јуна и од 1. августа до краја децембра. Међутим, Позоришни одбор је на седници од 22. јуна донео одлуку да укине ферије за ту годину и активност позоришта продужена је све до повлачења из Скопља. Позоришне представе биле су изванредно добро посећене, јер је Скопље било пуно избеглица жељних бар двочасовног заборава од ратног окружења и сурове стварности.

РЕПЕРТОАР СКОПСКОГ ПОЗОРИШТА

Говорећи о репертоарској политици Позоришта у Скопљу, позоришни историчар Боривоје С. Стојковић истиче да она „није смела да буде ни импровизаторска, ни слободније замишљена, јер се увек имала у виду заосталост средине, која је дуго била под туђинском окупацијом, затим њена национална разноликост, национално-политички интереси јасно изражени политиком српске Владе и, најзад, значајна чињеница да је за бројни део овог благородног патријархалног света позоришна уметност била сасвим непознат доживљај”.²²

Репертоарски избор Нушића и Предића био је веома осмишљен и целисходан, примерен публици и времену, а диктиран у извесној мери и саставом ансамбла, посебно бројним придошлицама из Народног позоришта у Београду, захваљујући којима су се могла изводити многа дела која се, иначе, не би могла наћи на репертоару с бројчано скромним саставом скопског ансамбла. Тешко је навести значајније дело српске драмске класике које се није играло пред новом и театру ненавикнутом скопском публиком. Жанровски распон је изузетно богат – од дела с историјском и родољубивом тематиком, преко фолклорних комада с певањем, до комедија и савремених дела насталих као одраз и потреба тренутка. Зато је Боривоје С. Стојковић у праву кад тврди да су „уметничке амбиције само пратиле националне и културне тежње Позоришта још и у изузетном времену, нарочито скоро у сталној ратној психози коју су стварали балкански ратови и светски рат. Нушић се у овом и оваквом климату показао као вешт управник и драматург, увек на висини задатака које су наметале потребе и ситуација једног доба”.²³

Ратни тренутак је, у овом погледу, био принудни драматург, на велико задовољство скопске публике, јер је имала изузетну привилегију да види ревију најуспелијих креација првака београдског позоришта. Без обзира што је избор дела био у доброј мери диктиран тренутним глумачким могућностима, то никако не значи да је био тек пуки избор без правог повода.

²² Боривоје С. Стојковић: *Историја српског позоришта од средњега века до модерног доба (драма и опере)*, Београд, 1979, стр. 499.

²³ Б. С. Стојковић: *исто*, стр. 499.

Скопски драмски репертоар, није био у функцији забаве и разоноде, толико жељно ишчекиване и прижељкиване у тим суморним временима, већ је био добро осмишљен, разноврстан и разновродан, вишеслојан и многозначан, без једностране тенденциозности и националне острашћености.

Колики је уметнички учинак свеколиког уметничког ансамбла, током две ратном атмосфером испуњене сезоне, не може се поуздано рећи, јер за то недостају релевантни документи и показатељи, али се, с извесношћу, може говорити о културном учинку скопског Позоришта на придобијању нових гледалаца из свих друштвених слојева и различитих верских конфесија, о значају буђења националне свести у деловима српског народа који је провео у петовековном ропству, о упознавању гледалаца с лепотом сценске речи српског позоришног језика, о дивљењу незаборавним креацијама великана српског глумишта, о подстицању младих на уметничко стваралаштво, најзад, о спознаји историјске прошлости, али истовремено и трагичног историјског тренутка у коме се српски народ налазио.

НУШИЋЕВА ИНИЦИЈАТИВА ЗА ЗИДАЊЕ НОВЕ ЗГРАДЕ 1915.

Позоришна управа је у лето 1915. била присиљена да поруши Позоришну арену плашећи се да не дође до намерне паљевине, јер су Скопље преплавиле избеглице са свих страна и безбедност није била на висини. Уместо Арене, Нушић је организовао да се поред Вардара, на брзину, подигне привремена летња позорница, под ведрим небом (публика је седела за столовима) изводећи представе до половине септембра. Уједно је упутио Министарству просвете захтев о нужности зидања скромне, али сигурне позоришне зграде која би задовољавала потребе Скопља у наредних две-три деценије. Дакле, Бранислав Нушић, као управник Позоришта, није се мирио, без обзира на ратне услове, да буде без одговарајуће позоришне зграде. Изврстан организатор, неуморни прегалац, увек пун нових идеја, није посустајао ни у ратним условима. Он средином маја 1915. пише из Скопља министру просвете и црквених послова Љуби Давидовићу у Ниш, где се налазило седиште Владе, следећи акт:

„После пожара који је уништио зграду Народног позоришта у Скопљу Краљевска влада, одазивајући се расположењу Народне скупштине и јавнога мњења, била је расположена да по могућству још у истој години приступи подизању нове зграде. Тадашњи Министар Просвете предузео је већ и прикупљање података потребних за подизање нове зграде, а по његовој иницијативи тражено је и добивена од Скопске општине и земљиште. Но да не би позориште прекинуло рад, у толико пре што је оно својим дотадашњим радом и успехом показало да је постало потреба тамошњег становништва, г. Министар је одмах одобрио кредит од 12.000 динара за подизање једне привремене зграде.

Међутим, настале су прилике које су из основа измениле све лепе намере Краљевске владе, Министра Просвете и Народне скупштине, а привремена зграда, која је и требало да послужи за једно краће време, сад је већ дотрајала тако да је у њој немогуће наставити

рад, лети због киша и врућине, а нову зиму не би могла ни издржати. Но и кад би могла, то би било само са новим и великим издацима, а опет би представљала неку привременост у нашем културном раду у новим областима.

Управа Народног позоришта у Скопљу водећи рачуна о томе, као и о приликама које ће настати после завршеног рата и великим издацима и потребама које чекају нашу земљу, налази да се не би смело захтевати од државе ни дуже времена после свршенога рата да жртвује суму од 7–800.000 динара колико би било потребно за подизање пројектованог позоришта. Зато Управа Народног позоришта у Скопљу мисли да би решење питања о подизању позоришне зграде у Скопљу требало повести сасвим новим путем. Треба дати Скопљу зграду солидну и добру која ће задовољити потребе за 25 и 30 година, што би била довољна жртва за ово покољење, а оставити потоњим покољењима да у несумњиво бољим приликама поднесу нове и веће жртве.

Руководећи се том мишљу Управа је позоришна приступила и пројектовању такве нове зграде која ће и по спољашности и по унутрашњем распореду, као и по солидности зграде, бити боља и угледнија од зграде која је изгорела, од зграде Народног позоришта у Загребу до пре 20 година, као и садашње зграде у Новом Саду, Осеку, Сарајеву и Дубровнику.

Пројекат будуће зграде као и инсталације парнога грејања у њој Управи је част поднети г. Министру с напоменом:

1. да ће зграда бити виша за 80 цм од пројектоване која је већ од досадашње два метра виша, тако да ће шупљина проценијума бити 8,50 м;
2. да ће позорница бити конструисана са дуплим таваницама (Schnirboden) према захтевима модерне бине те ће зграда услед тога у позадини бити на два спрата и проширити се у два крила за смештај гардероби, облачионица и магацина, чиме ће зграда изгубити од своје пројектоване монотоније и са изменама на фасади добити изглед модернога позоришта;
3. да ће на фасади испод пројектованог балкона, место стубова, добити нарочиту кућицу са двама канцеларијама;
4. да ће ново позориште добити довољно простран фоаје, а над њим и над садањим јединим редом лежа партерских, још један ред лежа и галерију те тиме улепшати унутрашњи изглед и знатно повећати број седишта, а тако и позоришни приход (од 650 на 840 динара).

Све се ово може постићи према прелиминарној а загарантованој погодби коју је Управа предузела нашавши солидног инжињера и предузимача сумом од 50.000 динара.

Том сумом Народно позориште располаже у толико што: 1. има несумњиве зарађене готовине 15.000 динара; 2. Општина је вотирала

20.000 динара на зидање Народног позоришта у Скопљу и 3. има по престанку мораторијума да прими 30.000 динара од осигурања зграде која је до темеља изгорела.

Од ове суме од 65.000 динара 50.000 су моментално неуновчених јер ће Општина својих 20.000 динара унети у буџет за 1916. годину, јер за ову годину није унела због садашњих прилика, а и што се није мислило да ће новац требати већ у овој години.

Прилазећи оваквом решењу питања о згради Народног позоришта у Скопљу, Управа је имала још и овај разлог на уму: приступање грађењу позоришне зграде у доба европског рата, где је Србија са толико жртава ангажована, учиниће силан и несумњив утисак како у самоме народу коме се ова установа пружа, тако и пред онима којима ће то бити потребан и нов доказ виталитета и културних подобности Србије.

Ако ове мисли и овај пројекат наилазе на одобравање код г. Министра, Управи је част умолити га да изволи издејствовати могућност да оне постану дело, ако не другаче, оно позајмицом од 50.000 динара коју би суму држава дала на подлози примања од осигурања и општинске помоћи. 15.000 динара колико Позориште има зарађених употребило би се на нов намештај, декорације, гардеробу и реквизи-ту које природно треба да одговарају новој згради.

Уједно Управа моли г. Министра да изволи овај предмет сматрати као хитан, јер се у садашњу зграду с јесени не може ући, а предузимач прима на себе обавезу да за три месеца сврши целу зграду за које се време рад не би прекидао, јер би Позориште радило у својој башти.

Управник Народног позоришта, Б. Ђ. Нушић²⁴.

Министар Давидовић је деловао веома брзо, и пошто је примио Нушићев акт 16. маја 1915, истог дана је у Нишу донео следеће решење:

„Министарство просвете и црквених послова, П. Бр. 1672.

Пошто сам с овим предметом упознао Министарски Савет, одлучујем:

Да се Народног позоришту у Скопљу изда на име позајмице (50.000) педесет хиљада динара а из суме 148.847,20 динара одређене чланом 34. финансијског закона за 1915. годину на довршење оправака Народног позоришта. Управа Народног позоришта у Скопљу биће дужна да ову позајмицу врати Министарству на овај начин:

30.000 динара вратиће чим прими осигурање од Београдске Задруге;

20.000 динара вратиће у току идуће године.

²⁴ Цитирани акт, бр. 102, 14. мај 1915, као и сва наредна кореспонденција између Скопског позоришта и Министарства просвете и црквених послова, налази се у Архиву Србије, у фонду Министарства просвете.

Управа ће моћи приступити овоме послу, пошто се изврши стручан преглед предрачуна и плана и прибави надлежно одобрење за план.

16. маја 1915. у Нишу.

Министар, Љуб. М. Давидовић“

На дну акта Нушић је својеручно дописао да је примио к знању одлуку Министра с препорукама изнетим у њему.

Следећег месеца Нушић се обраћа 18. јуна такође из Скопља Министру просвете у Нишу новим актом:

„Господину Министру просвете и црквених послова.

Одлуком господина Министра од 16. маја о. г. П. бр. 1672, одобрена је овом Позоришту позајмица од дин. 50.000 на преправку позоришне зграде, а из суме од динара: 148.847,20 одређене чланом 34. финанс. закона за ову годину, на довршење оправака Народног позоришта.

Како је преправка позоришне зграде отпочела и како је Управа Позоришна према уговору са предузимачем дужна уговорену суму платити у шест рата а у року од три месеца, а прву рату дужна је одмах положити, то част има замолити господина Министра да изволи послати Управи Позоришта одобрену суму или јој изволи отворити кредит код ове окружне благајнице за подизање потребних сума ради исплате предузимачу.

Управник, Б. Ђ. Нушић“

На акту примљеном 20. јуна исте године, под бројем 2054. Министарство просвете је одмах проследило следећа упутства Инспектору Министарства у Скопљу и захтев Управи Београдске Задруге.

Први акт гласи:

„Инспектору Министарства просвете и црквених послова
Скопље

У одговор на представку Управе тамошњег позоришта бр. 127 од 18. ов. м. која је послана непосредно, а не преко вас, да се Управи позоришта стави на расположење сума одобрена мојом одлуком П. бр. 1672 од 16. маја о. г. за подизање позоришне зграде, изволите известити позоришну управу да, према споразуму моме са управником г. Нушићем и са директором г. Мирком Поповићем, први издатак од 15.000 динара треба да учини сама позоришна Управа из своје готовине, а за осталу суму ја ћу се постарати. А ја сам у том смислу већ предузео кораке да Београдска Задруга одмах исплати Позоришту оних 30.000 динара осигурања за изгорелу позоришну зграду“.

Инспектор Драг. С. Обрадовић, пошто је примио од Министарства одговор на молбу и захтев Управе Позоришта, обавештава их о томе и захтева да убудуће сва преписка са Министарством иде преко његовог Инспектората.

Министар просвете је уједно проследио и другу ургенцију у Београд:

„Управи Београдске Задруге

Управа позоришна у Скопљу известила ме је да је отпочела подизање позоришне зграде, која треба да буде готова за три месеца, и да јој је потребан новац за исплату.

Како сам ја одобрио предлог Управе Скопског позоришта да се за подизање зграде употреби и сума од 30.000 динара коју она има да прими од Београдске задруге на име осигурања за изгорелу позоришну зграду, то ми је част замолити Задругину Управу да јој ову суму изволи одмах исплатити.

Ја се надам да ће Управа Београдске Задруге, која је са патриотским разумевањем и готовошћу до сада увек излазила у сусрет свима националним потребама нашим правилно схватити значај и задаћу Народног позоришта у Скопљу баш у ово време, када свету, а нарочито нашим противницима, ваља показати да послови државе наше иду својим правилним током и у овим озбиљним данима. Издавањем ових 30.000 динара Управа Београдске Задруге моћно ће потпомоћи да Скопско Народно позориште, добивши у најкраћем времену своју лепу зграду, могне достојно вршити своју националну и културну задаћу у Скопљу као средишту и срцу наших нових области.

Министар, Љ. М. Давидовић
22. јун 1915, Ниш“

Међутим, Нушићеве муке око одобрених средстава су се настављале и даље, те он скопском Инспектору просвете 25. јуна 1915. доставља ново упозорење:

„Управа позоришна поступиће по споразуму али се ипак кредит мора што пре отворити. Тачка 4. уговора са предузимачем гласи. Управа Позоришна исплатиће предузимачу г. Марковићу погођену суму у ратама, с напоменом да је дужан одмах другог дана по овери уговора отпочети рад. Прву рату од 10.000 динара примиће пет дана после отпочетог рада, а све остале у износима од по 7.000 динара најмање на осам дана размака према израђеном послу зашта ће важити реферат надзорног инспектора.

Из 15.000 готовине утрошено је већ на бину 1500 и кад се сада исплате 10.000 за другу рату не би било пара те би рад био кроз осам дана већ обустављен.

Умољава се Инспекторат да издејствује отварање кредита што скорије.

Управник Народног позоришта, Б. Ђ. Нушић“.

Истог дана, 25. јуна 1915, под бр. 2759, скопски инспектор Обрадовић шаље следећи акт Министарству у Ниш:

„Министарству просвете и црквених послова
(Просветном одељењу)

Предњи одговор Управника овд. Народног позоришта част ми је доставити Министарству с молбом да се код овд. Окружне благајне што пре отвори потребан кредит за подизање позоришне зграде, чије је зидање већ отпочело, како се радови због недостатка новца не би обуставили.

Потребне суме за ово имале би се отворити из кредита за оправку београдског Народног позоришта, а чим се наплати осигурање од Београдске задруге, та се сума има положити благајни и тиме изузета сума попунити.

Уговор закључен са предузимачем доставићу чим га добијем од Позоришне управе, од које сам га данас тражио. По уговору прва рата од 10.000 динара има се положити предузимачу сутра, 26. о. м., а друга, за коју Управа неће имати готовог новца, има се положити кроз 8 дана.

Инспектор, Драг. С. Обрадовић“.

Министарство просвете одмах је позитивно реаговало. Под бр. 2141 од 27. јуна 1915. уследио је следећи Министров акт:

„У вези са мојом одлуком П. бр. 1672 од 16. маја о. г. одобрам да се код Окружне благајнице у Скопљу из суме од 148.847,20 динара одређене чланом 34. Финансијског закона за 1915. годину на довршење оправке Народног позоришта отвори кредит Скопском позоришту у суми од (35.000) тридесет пет хиљада динара за подизање позоришне зграде, која ће се сума исплаћивати у ратама према уговору са предузимачем.

Уједно наређујем да се готовина Скопског позоришта од 15.000 динара не сме трошити ни на што друго већ само на подизање позоришне зграде у Скопљу.

Министар, Љуб. М. Давидовић
27. јуна 1915, Ниш“.

Бирократским заврзламама никад краја. Питање исплате осигурања зграде постаје компликовано и с великим препрекама које су се испречиле и ишле у недоглед.

Скопски просветни инспектор Обрадовић, у вези с тим питањем, обраћа се следећим актом свом Министарству 21. јула 1915. бр. 3277:

„Част ми је доставити господину Министру објашњење овд. Позоришне управе по питању осигурања позоришне зграде, која је прошле године уништена пожаром с молбом на увиђај и дејство код Београдске Задруге да она суму осигурања изволи исплатити овдашњој општинској управи, која је осигурање и извршила, пошто се у том времену (кад је зграда осигуравана) зграда сматрана као општинска својина, коју је општина доцније уступила за Народно позориште“.

Министарство је примило акт скопског инспектора 23. јула и Министар му одговара дописом бр. 2473. од 27. јула исте године:

„Примио сам к знању одговор Позоришне управе о осигурању позоришне зграде, поднетом писмом тог Инспектората од 21. јула П. бр. 3277. Према стању ствари изложеном у томе извештају, препоручујем вам да што пре овај предмет упутите путем са којег није требало ни скретати, већ даље упутити на Општину јер се она води пред Задругом као потражилац суме осигурања... О одговору Задругином Општини известите ме у своје време. Прилози се враћају на даљу употребу.

Министар просвете и црквених послова,
Љуб. М. Давидовић“.

* * *

Али, неочекивано, искрсле су нове непријатности по самог Нушића као управника. Наиме, Београдска задруга је 26. јуна обавестила министра просвете да није обавезна да надокнади штету причињену пожаром позоришне зграде зато што су, после закљученог уговора, на згради вршене измене, као нпр. зидање нових оцака и постављање неких фуруна, а да о томе Задруга није била обавештена, и да су баш те измене проузроковале пожар, а у таквом случају, према чл. 15 опшних услова за осигурање против пожара, осигураник губи право на сваку накнаду штете. Одговор Задруге је изненадио и наљутио министра, а Нушића довео у веома незавидну ситуацију.

Министарство просвете, преко свог инспектора у Скопљу, тражи хитно да Управа Позоришта одговори да ли су тачни наводи Београдске задруге и какав је полицијски налаз. Настало је непријатно бирократско натезање са Задругом и пошто је у време осигурања зграда позоришта била власништво Скопске општине, министар је наредио да Општина покрене питање исплате осигурања. Нема документације из које би се видело како се окончао спор јер су наступајући ратни догађаји замели сваки траг преписци. Сачуван је спроводни акт инспектора Министарства просвете из Скопља од 25. августа 1915, који је био додат Нушићевој молби министру просвете да отвори кредит и за преосталих 15.000 динара за зидање зграде.

У том акту пише да „радови на новој згради позоришној добро напредују, тако да ако се овако настави радити, цела зграда биће готова пре краја месеца септембра”.²⁵

„Септембра дошло се већ под кров, патосани су били делови просторија и требало је само олепити зграду и довршити дрвенарију. У једној соби гимназије декоративни сликар пок. Доменико д'Андреја довршавао је нову завесу *Крунисање Душаново* по слици П. Јовановића. Изненадан улазак Бугарске у рат прекинуо је сав рад. Спасавало се све што се могло спасавати: реквизита, гардероба, архива позоришних дела, нарочито из београдског позоришта. Па и оно што је однето из Скопља у Приштину и Митровицу изгубљено је, разнето

²⁵ Архив Србије, Мин. просвете, бр. 139 и 2759, 25. јун 1915.

или уништено. Остало су однели Бугари који нису поштедели ни нову, недовршену зграду, употребљавајући тек постављени под за гориво”.²⁶

Тако је позоришну зграду, која је у октобру 1915. била пред завршетком, после драматичне евакуације Скопља, непријатељска бугарска војска претворила у коњушницу и готово потпуно уништила.

* * *

Али вратимо се лепшој страни позоришног деловања. Крајем јула 1915, управник Нушић подноси извештај о протеклој веома успешној позоришној сезони:

„Народно позориште,

бр. 275, 22. јула 1915, Скопље

Господину Инспектору Просвете, Скопље

Народно позориште отпочело је према наређењу господина Министра Просвете, понова рад 1. јануара 1915. год. и завршило буџетом предвиђену сезону 30. јуна о. г.

За ово време од шест месеци, ово је Позориште приредило 98 представа и ако је у два маха имало прекид рада: први пут због заразе од 1-11. априла и други пут због грађења летње бине од 15–23. јуна. Да није било ових прекида Позориште би имало још 10 представа више, а то би изнело 108 место 96 буџетом предвиђених.

За 98 представа Позориште је добило 27.507,10 динара, што чини 280,68 дин. просечно по представи. Буџетом је предвиђено да Позориште заради 14.400 и вишак зараде у 13.000 дин. није фиктиван већ се налази у каси Народног позоришта у готову новцу.

Позориште је овај успех постигло иако је имало много веће издатке но што их је предвидело, јер је примљен велики број београдских глумаца избеглица, а пред крај сезоне и два старија новосадска глумца.

Од 98 представа приказаних од 1. јануара ов. год. до 30 јуна, играно је 44 српских комада, а 54 страних, према томе скоро половину српског репертоара. С обзиром на сиромаштво српске оригиналне драмске литературе и на немање историјске гардеробе, Управа је ипак учинила све напоре да ова установа послужи својој културно-националној задаћи.

Управник Нар. Позоришта,
Б. Ђ. Нушић“.

Скопски инспектор Обрадовић 23. јула 1915, актом бр. 3317 пише Министарству:

„Господину Министру просвете и црквених послова

(Просветном одељењу)

²⁶ А. Вучићевић: „Прилог за историју Нар. позоришта у Скопљу“, *Јужна Србија*, 1925, књ. 6, стр. 94–95.

Част ми је доставити предњи извештај господину Министру с учтивом напоменом да је рад овдашњег Народног позоришта у првом полугођу ове године био у сваком погледу успешан, много бољи но што је исти био у 1914. години захваљујући свакојачко и већем броју глумачког особља и квалитету истога као и гардероби београдског Народног позоришта, која је омогућила давање и неких поглавито српских комада, које без исте не би било могуће давати.

Инспектор, Драг. С. Обрадовић“

У одговору Министарства од 26. јула, бр. 2523, пише да је министар Нушићев извештај примио „к повољном знању“, како је било уобичајено рећи у тадашњем административном жаргону.

Истог дана, 22. јула, наредним актом бр. 276, Нушић се поново јавља Инспекторату у Скопљу следећим предлогом:

„Господину инспектору просвете, Скопље

Правилима овога Позоришта као и буџетом за прву половину 1915. год. предвиђене су ферије целог месеца јула.

Позоришни је одбор на седници својој од 22. јуна о. г. донео одлуку да ове године не даје ферије, а из разлога:

а) што је у два маха у овој сезони трупа имала прекид рада, и то од 1-12. априла због заразе и од 15. до 22. јуна због престанка рада у старој згради;

б) што ће у току грађења нове зграде још у два маха морати да буде прекида у раду, и то први пут кад се буде зидало лево крило нове зграде, које се дотиче садашње арене, и други пут када се буде довршила зграда, и чинио прелаз из арене у нову зграду;

в) што би се за време ферија одузела награда београдским глумцима, као што је то буџетом предвиђено:

г) што се евентуалном зарадом у јулу може олакшати издатак на грађење летње позорнице.

Извештавајући Вас о овој својој одлуци Управи је част замолити Вас да изволите за исту прибавити одобрење Господина Министра просвете, с тим да се ванбуџетски расходи у јулу месецу покрију ванбуџетским приходима за исти месец.

Управник Нар. Позоришта,
Б. Ћ. Нушић“

Инспектор прослеђује позоришну молбу Министарству наредног дана 23. јула под бр. 3316:

„Част ми је спровести предњу одлуку Позоришног одбора с молбом за одобрење исте, пошто поред разлога, које је навео у оправдање ове одлуке, а за уважавање исте говоре још и ови: у Скопљу сада имамо прилично велики број глумаца и глумица, те се честим мењањем у појединим улогама, глумци-ице не замарају; да би им ради одмора требало дати ферије; поред тога представе се дају у врту, под

отвореним небом, те и ако су врућине, публика има прилику да позоришне представе слуша на свежем и чистом ваздуху.

Инспектор, Драг. С. Обрадовић“

Министру је било лако да донесе одговарајућу одлуку и актом бр. 2522 од 26. јула 1915, лаконски саопштава:

„Одобравам у свему одлуку Управе Народног позоришта у Скопљу.

Министар,
Љуб. М. Давидовић“

О тој министарској одлуци Нушић је обавештен истог дана. Њему је, као управнику, остао још један важан сегмент управљачког механизма да среди, како би се рад у Позоришту одвијао несметано и даље, без обзира на спољне околности и ратно окружење у коме се Србија налазила. Ваљало је средити финансије, обезбедити редовно притицање средстава из буџета, јер се строго водило рачуна о сваком динару, и свакој пари.

Ево интегралног Нушићевог дописа бр. 277 од 22. јула 1915. упућеног Инспекторату просвете у Скопљу:

„Како буџет Народног позоришта у Скопљу, одобрен решењем Господина Министра просвете од 7. фебруара П. бр. 430, истиче са јулом месецем, Управи је част поднети пројекат буџета за идућих пет месеци са молбом за дејство да га Г. Министар изволи одобрити.

Између прошлога и овога буџета ове су разлике у сумама:

1. Код прихода Управа предвиђа заосталу субвенцију од 22.000 динара, но ипак са тешњом да вишак преко 3.333,33 динара месечно на разлог те суме сачува као уштеду.

2. Код расхода враћена је управнику плата коју је и раније имао, а из разлога што је смањење учињено на основу смањења субвенције за првих седам месеца; што је управник седам месеца вукао 150 динара плате мање с обзиром на рђаве материјалне прилике Позоришта, које су се сада поправиле; што је управник више него то жртвовао за побољшање материјалног стања Нар. Позоришта, јер се за ових 7 месеца одрекао и своје тантијеме у корист Позоришта, а која износи 634 динара.

3. Партија особља јача је но прошлих буџета, јер су на тој партији сада, а са доста крупним платама и новосадски глумци г. г. Спасић и Динић.

4. На материјалним издацима предвиђене су мање суме на гардеробу и декорације, с претпоставком да ће г. Министар ослободити 15.000 позоришне уштеде, из које би се суме извршило снабдевање гардероба и декорација.

Управник Нар. Позоришта, Б. Ђ. Нушић“

Скопски инспектор је наредног дана проследио Нушићев акт бр. 3320 Министарству просвете, уз следећи коментар:

„Приложени пројекат буџета скопског Народног позоришта част ми је спровести господину Министру ради одобрења, а са овим напоменама:

1. пројекат је израђен на реалној основици: и приходи и расходи одговарају стварности, шта више цифра просечних прихода од представе могла би бити с обзиром на стање за првих 7 месеца ове године и већа;

2. у пројекту буџета за првих 7 месеца ове године биле су смањене са 10% плате свима скопским глумцима и глумицама, па и самом управнику Позоришта г. Нушићу, а из разлога јаче штедне због ратних прилика ради стабилизовања финансијских прилика у Позоришту, које је још ново. Кад се из оправданих разлога вратила стара плата г. Управнику и многим другим глумцима, а без смањења са 10%, онда је у томе ради правичности требало ићи до краја и применити то према свима глумцима, то тим пре што се тиме не би много повећала сума издатака (издало би се свега више још 105 динара месечно и то: Сими Станојевићу 10 дин, Грданичком 10 дин, Д. Петровићу 10 дин, Олги Илићки 20 дин, Руцовићки 20 дин, Хрвојевићевој 30 дин. и Драг. Миливојевићевој 15 дин.), а олакшао би се у овим прескупим временима живот и неколицини глумаца-ица, чије плате ни иначе нису велике. Ако би се ово начело усвојило, онда би се вишак расхода до краја 1915. године повећао само са 575 динара, а са том сумом би се имала смањити уштеда до краја ове године, која је пројекту предвиђена у 5.000 динара“.

Министар просвете актом бр. 2521 од 27. јула 1915. усваја предлог:

„Одобравам предложени буџет Народног позоришта у Скопљу с повишењем од 575 динара на страни расхода, по предлогу Инспектора за Скопску област, а на терет предвиђеног вишка од 5.000 дин.“.

Нушићев предлог буџета од 1. августа до 31. децембра 1915. је следећи:

1. Државна помоћ:

а. уштеда за 7 месеца ..... дин. 5.333,35

б. Помоћ за 5 месеца ..... дин. 16.666,65, укупно 22.000

2. Приход од представа:

80 представа рачунајући од представе дин. 180, укупно 14.400

3. Приход од листа: ..... дин. 160

Укупно: 36. 560,00 динара.

У прилогу доносимо преглед буџета са појединачним издацима: за Управу, за глумачко особље (београдско и скопско), за оркестар, за техничко особље и за материјалне издатке.

Веома су интересантне разлике у примањима међу глумцима. Најбоље плаћени „београдски“ глумци били су Милорад Гавриловић

и Пера Добриновић (по 120 динара), с тим што је Добриновић имао и редитељски додатак од 60 динара. Сава Тодоровић имао је плату од 80 динара, а наредна примања износила су 50 (троје), 45 (двоје), 40 (једно), 35 (петоро) и 30 (једно) динара.

Двојица новосадских ветерана Димитрије Спасић и М. Хаџи Динић имали су висока примања - по 200 динара.

Скопски ансамбл имао је доста висок просек. Најбоље плаћени су били Олга Илић (200), Катица Руцовић (180), М. Хрвојевић (160), Риста Спиридоновић (150), затим 130 (једно), 120 (двоје), 100 (двоје), 90 (четворо), 80 (троје), 75 (двоје), 45 (једно) и 40 (једно). Суфлер је био добро плаћен (120), а још боље бински мајстор (130).

Међу расходима највећа ставка су издаци за личне дохотке глумачком ансамблу и Управи (41 члан) и техничком особљу (12 особа), уз издатке за оркестар, као и материјалне расходе, што је укупно износило 31.560, уз вишак прихода од 5.000.

ПРЕКИД РАДА СКОПСКОГ ПОЗОРИШТА

Из сачуваног акта од 25. октобра 1915. дознаје се да је тим даном уследио прекид рада Народног позоришта у Скопљу, чиме је обустављено издавање свих додатака сем основног личног дохотка који се и надаље гарантује. Из недатираног акта Бранислава Нушића упућеног Општинском суду у Скопљу дознаје се да је тих дана предат сандук „са новинском документацијом Народног позоришта с молбом да се евакуише у Тетово” заједно с архивом скопске општине. Судбина тог сандука није позната, а како позоришна документација није сачувана, вероватно је током рата уништена.

Како недостаје било која врста документације од краја јула до евакуације Позоришта крајем октобра, не може се с поуздањем рећи колико је оно радило и шта је извођено током та три месеца. У драгоценом чланку Александра Вучићевића, већ навођеном, налази се податак шта се припремало за отварање нове сезоне 1915/16, готово невероватан, ако се има на уму ратно окружење и ненормални услови под којима је ансамбл радио. „Замисао управе о великом репертоару у новој сезони 1915/16. и у новој згради остала је неостварена. Тако су *Ошело*, *Елиа* и *Сан леиње ноћи* остали само у подели, ако не и са којом пробом, као и полуспремљена *Гејша* са којом је требало да отпочне нов оперетски репертоар”, каже сведок и учесник тих судбоносних дана. Управа и Нушић држали су ансамбл у уверењу да ће Скопље остати још дуго ван ратних окршаја, али изненадни улазак Бугарске у рат пореметио је не само позоришне већ и све државне планове. „Онај мали део глумаца београдског и скопљанског позоришта који је успео да се склони из земље наставио је, у маломе, рад и у избеглиштву. На Крфу, Корзици, у Африци и Француској и на фронту приређују се представе и оснивају српска позоришта”, закључује Вучићевић.²⁷

27 А. Вучићевић: „Прилог за историју Нар. позоришта у Скопљу“, *Јужна Србија*, 1925, књ. 6, стр. 95.

Половином октобра 1915. фронт се брзо приближава Скопљу. Немци и Бугари надиру ка југу. Повлачење је неизбежно. Требало је што пре евакуисати град. У паници која је настала, без војске и жандармерије, јер све за војску способно отишло је у сусрет непријатељу, а плашећи се да не дође до најгорег, „јер је из својих јазбина као звер за време глади, измилио турски и арнаутски елеменат, онај незадовољни и побијеђени, спреман на пљачку и убијање, Нушић је нашао снаге да превлада своју личну трагедију, штавише, бол му је дала невјероватну снагу и самоиницијативу. Организовао је Грађанску гарду, која је имала задатак да штити становништво од пљачке, наоружао је младе и отреситије, завео страже (као што је учинио у јесен 1912. као шеф војне полиције), у редакцији *Српскої Јуїа* смјестио је свој *шиаб* и почео да припрема организовано повлачење народа жељезницом према Приштини. 'Кад је ноћ већ пала, сјећа се он тих смутних метежа и несигурности, две стотине младића и деце под оружјем, крстарило је кроз варош и бдило над напуштеном имовином и над поспалим становништвом. Пред ноћ, обесио сам и сâм пушку о раме и, праћен неколицином оружаних младића, пошао сам да, у име одбора који је управљао овом организацијом, обиђем страже. Опхрван великим болом који ме је баш тих дана задесио, ишао сам лагано, мирно, ногу пред ногу, осветљавајући цигаретом калдрму да бих могао мимоићи силне баре и каљуге што их је киша, која још лије, разлила по сокацима'", бележи Нушићеву исповест Лешић.²⁸

По свему судећи, 25. октобра 1915, међу последњима, Нушић с породицом напушта Скопље путујући за Приштину. У том граду за који га везују бројне успомене задржао се краће време у ишчекивању кретања на пут „који води ван Отаџбине”.

Преко Призрена Нушић је с породицом кренуо пешке пут Пећи, Андријевице, Бара и Улциња. „И после дугих патњи, дугог тумарања и страдања по снежним албанским планинама, кроз које смо лутали не знајући ни пута ни стазе и које смо сејали гробовима наших драгих, сећао се Нушић своје албанске Голготе, изморени, изломљени, изгладнели, прозебли и оголели, почесмо из разних крајева избијати, са разних страна се прибирати и са разних висова силазити ка обалама које сунце греје”. На тим обалама српске избеглице су проводиле „беле ноћи и црне дане”, жељно ишчекујући савезничке бродове спаса.

Из албанске луке Медове француским санитарским бродом „Чад” 20. јануара 1916, са четири хиљаде рањеника и болесника и неколико лекара, отпловио је пут Француске да би се 29. јануара 1916. с породицом, срећно, искрцао у Марсељу. Нушић ускоро одатле прелази у Ницу, где се у то време налазила Народна скупштина и већина српских избеглица. Касно у лето 1916. Нушић се из Нице преселио у Париз, где су се налазили многи његови пријатељи (Миленко Веснић, Мирко Поповић и др.).

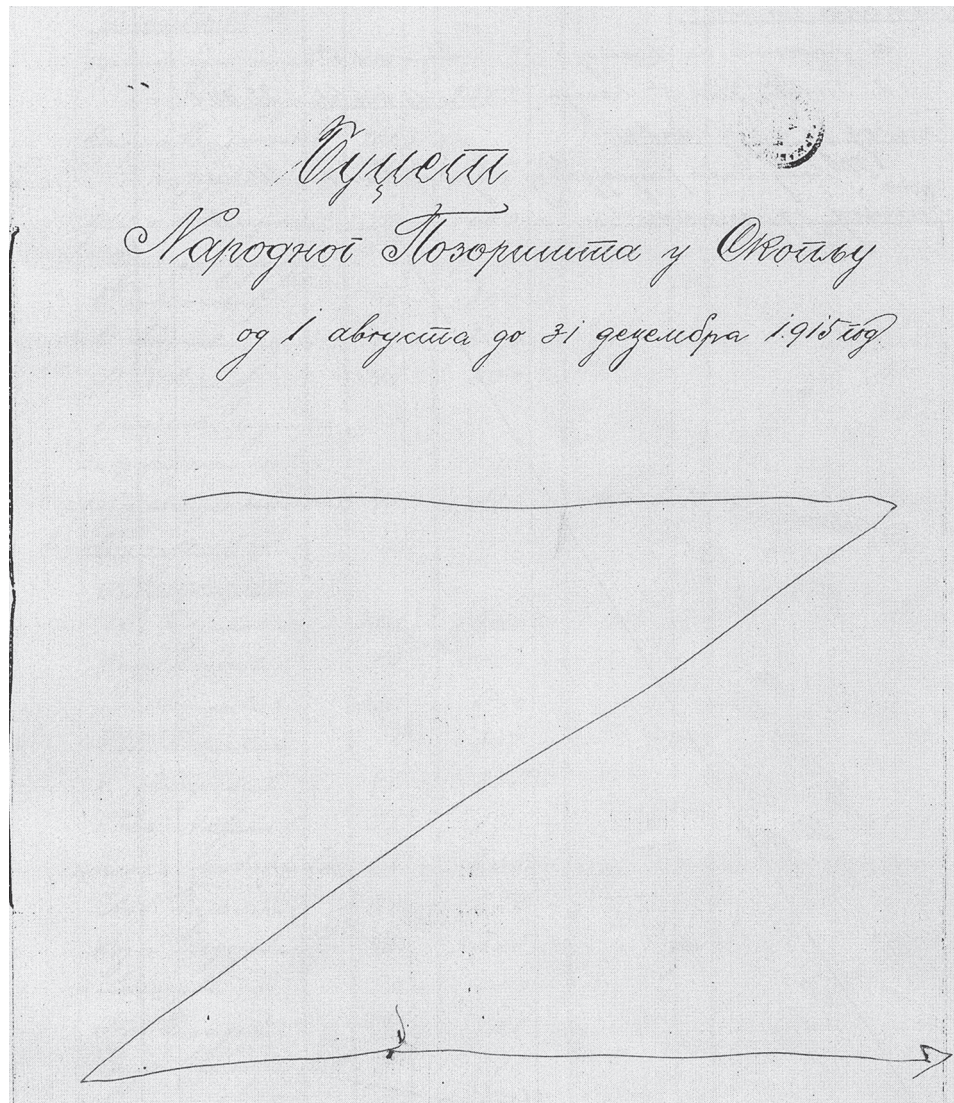
Већи део 1917. Нушић проводи ван Париза: „Решио сам да идем у једно село (*Barbaste, Lot-et Garonne*) од 1000 становника, доле близу

28 Josip Lešić: *Branislav Nušić*, Novi Sad, 1989, стр. 167.

Пиринеја. Завући ћу се тамо па да ме нико не зна. Морам због јефтинеће”, пише Нушић Милану Гролу.²⁹

После неког времена враћа се, ипак, у Париз, а највећи део 1918. проводи између Швајцарске и Италије. У међувремену пише позоришне текстове и већим делом мемоарске записе, овећу прозу *Поглавином*, „трагедију српског народа”.

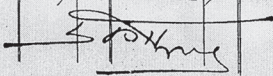
Одмах по пробоју Солунског фронта Нушић је кренуо у Србију италијанским бродом који је превозио српске избеглице до Дубровника, а потом преко Сарајева путује за Београд и из кога, чим је оспособљена пруга према Нишу, одлази у Скопље да преузме дужност управника Народног позоришта.

бр.	Пацијент	Децембар	Јануар	Фебруар	Укупно
		Износ	Износ	Износ	
1	<u>Уграђени:</u>				
	Уграђени без кривих	400.-			
	" " зогатаи	100.-	2.500.-		
	Евтазија тла. Јовановић	208.83			
	" 10% зогатаи осекањем	20.83	1.145.80		
	Јулија П. Ђукић	40.-	200.-		
	Петар Петровић зогатаи:				
	В. Јовановић	60.-	300.-		
	С. Јовановић	40.-	200.-		
	М. Ј. Јовановић	40.-	200.-		
	Свјетлана зогатаи				
З. Јовановић - остатак					
зај. и обвезе. забр. јавља	40.-	200.-	4.745.80		
2	<u>Тржи. Особе:</u>				
	<u>а. Георгијеви:</u>				
	М. Јовановић	120.-	600.-		
	Сара Јовановић	80.-	400.-		
	Петар Јовановић	120.-	600.-		
	Раја Јовановић	50.-	250.-		
	П. Јовановић	45.-	225.-		
	Олеа. Јовановић	35.-	175.-		
	Нејса Јовановић	50.-	250.-		
	Ана Јовановић	50.-	250.-		
	Јоја Јовановић	45.-	225.-		
	Марија "	40.-	200.-		
	Јоја Јовановић	30.-	150.-		
	Бржа Јовановић	35.-	175.-		
	Сорана Јовановић	35.-	175.-		
	Марија Јовановић	35.-	175.-		
	<u>Укупно</u>		3.850.-	4.745.80	

бр.	Позориш	Часови	За	Оберс	Зупница
		има	има	има	
	<u>Трени</u>		3850.-	4745.80	
	Јулија Томичка	35.-	175.-		
			4025.-		
	<u>8 Скопско:</u>				
	Јан. Орман	200.-	1000.-		
	М. Х. Јанчи	200.-	1000.-		
	Р. Џорџановиќ	150.-	750.-		
	С. Осејски	120.-	600.-		
	Н. Јанчи	120.-	600.-		
	С. Џорџановиќ	90.-	450.-		
	Об. Џорџановиќ	90.-	450.-		
	Ј. Џорџан	100.-	500.-		
	Љ. Џорџановиќ	80.-	400.-		
	Воз. Џорџановиќ	100.-	500.-		
	Моника Џорџановиќ	80.-	400.-		
	А. Џорџановиќ	45.-	225.-		
	М. Џорџановиќ	70.-	350.-		
	Орса Џорџановиќ	200.-	1000.-		
	Хан. Џорџановиќ	180.-	900.-		
	М. Џорџановиќ	160.-	800.-		
	Џара Џорџановиќ	135.-	675.-		
	Јул. Џорџановиќ	90.-	450.-		
	М. Џорџановиќ	90.-	450.-		
	Ј. Џорџановиќ	75.-	375.-		
	Моника Џорџановиќ	80.-	400.-		
	Орса Џорџановиќ	80.-	400.-		
	Орса Џорџановиќ	40.-	200.-		
	Џорџан	120.-	600.-		
	<u>Трени</u>		17.500.-	4745.80	

№.	Рачунај	Износ		Износ
		Износ	Износ	
		За		Остаток
		5 месеца		Износ
	<u>Износ</u>		17.500.-	4745.80
	в. на консул:			
	За варањак уграде, остацина,			
	свадворна и свирачна		500.-	18.000.-
3.	<u>Опшестепен</u>	620.-	2.100.-	2.100.-
4.	<u>Потрошња особа:</u>			
	Варнак консул 130.-			
	Електрик 60.-			
	Секретар 60.-			
	3. Данска човек 140.-			
	Свадворна 30.-			
	Тарифа 60.-			
	где тарифа 50.-			
	Тарифа 80.-			
	Корисно. сумма 40.-			
	Работница 50.-	650.-	2.250.-	2.250.-
5.	<u>Материјални издаци:</u>			
	Трпуја Рачунање		100.-	
	Опшестепен		450.-	
	Рекламација		470.-	
	миса		640.-	
	Франц. категорија		204.20	
	Рекламација		100.-	
	Тарифа		100.-	
	Корисно генер. и пош		200.-	2.464.20
				31.560.-
	За исправљање варања			5.000.-
	Угала:			
	Манастир:			
			Представник,	
				

За остато
Септембра

Branislav Dj. Nušić (1864-1938), the famous writer, prolific comedist, prominent cultural and public worker had been the first manager of the National theatre in Skoplje and one of its founders in 1913. After only a month, the building where the National theatre commenced its work burnt to the ground. Since that misfortune, the manager Nušić had been taking care to find the appropriate scene.

As things turned out, the theatre worked in improvised halls but when the working conditions became impossible, he made the initiative for building the new edifice. Based on the preserved documents from the archive in the Ministry of Education and church of the Kingdom of Serbia from 1913 to 1915, the paper presents the history of this Nušić's initiative alongside the survey of the work of the Skoplje theatre in war conditions (1914-1915) till its final break in October of 1915 because of the military operations.